

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА
УКРАЇНИ ТА РОСІЇ**

Аналітична доповідь

Київ 2011

Стан та перспективи співробітництва України та Росії. – К. НІСД, 2011. – 43 с.

Автори:

Єжеєв М.Ф., завідувач сектору Росії та країн СНД, к.військ.н., доцент

Орлик В.В., головний консультант, к.і.н.

Лагутов Ю.Е., старший консультант, к.н.з держ.упр.

*За загальною редакцією А.З.Гончарука, завідувача відділу зовнішньої політики
Національного інституту стратегічних досліджень*

Зміст

Вступ	3
1. Зовнішня політика Росії та України в сучасних геополітичних умовах	5
1.1. Зовнішня політика Росії у 2010-2011 рр.	5
1.2. Пріоритети зовнішньої політики України у 2010-2011 рр.	17
2. Динаміка двостороннього співробітництва України та Росії	20
3. Проблемні питання взаємин України та Росії і перспективи їх вирішення	31
Висновки	40

Вступ

Сьогодні українсько-російські відносини набули значної позитивної динаміки. Успішний розвиток українсько-російських відносин має стратегічне значення для України, оскільки це впливає із її фундаментальних, життєво важливих інтересів. Зростає актуальність пошуку оптимальної моделі українсько-російських відносин, яка б не тільки забезпечила безпечне існування та розвиток України як незалежної суверенної держави, але й всіляко сприяла розвитку національної економіки та збереженню історично дружніх побратимських взаємин між народами двох країн..

При цьому необхідно враховувати те, що головною сутнісною ознакою українсько-російських відносин є їх асиметричний характер: Росія переважає Україну за всіма основними геополітичними та економічними параметрами. Водночас, активізація співробітництва з Росією при збереженні добросусідських відносин з країнами регіону сприятимуть підвищенню ролі України в Центральній та Східній Європі (ЦСЄ) та в європейських справах в цілому.

В стратегічному аспекті Україна має чітко усвідомлювати природу та сутність своїх відносин з основними партнерами, а саме: США, Євросоюзом, Росією і Китаєм, щоб забезпечити собі гідне місце не лише в системі європейської, а і в системі глобальної безпеки. Новий етап розбудови відносин з її найбільшими партнерами є вкрай важливим не тільки для забезпечення національних інтересів, але й для підтримання політичної стабільності в країні, успішного здійснення масштабної програми реформ.

Пріоритетними інтересами для України в Європі є: підтримка такої системи безпеки, яка б гарантувала всім європейським країнам захист від сучасних загроз і небезпек, запобігання відновленню біполярної структури часів “холодної війни”; захист регіональної стабільності, врегулювання “заморожених” конфліктів, особливо придністровського; максимально повне включення України в процес європейської інтеграції на правах рівноправного партнера; максимальне використання транзитних можливостей України.

Україну і Росію зараз об’єднує спільний інтерес до збереження цілісності європейського проекту. Росія активно просуває ідею реформування ОБСЄ, а також нового договору про європейську безпеку (ДЄБ). Попри певний скептицизм в Європі навколо російських ініціатив, Україна, на наш погляд, може скористатися сучасними можливостями для розгортання переговорів по кожній з їх складових (особливо в сфері гарантування безпеки України) і активізації взаємовигідного

двостороннього співробітництва¹. В той же час, враховуючи майбутнє головування України в ОБСЄ у 2013 р., в інтересах нашої держави використати ОБСЄ в якості головного майданчика для обговорення питань загальноєвропейської безпеки. Для України стратегічно важливим є оформлення відповідним Договором гарантій безпеки країнами, які надали такі гарантії у 1994 р. Принциповим є також підтвердження всіма державами-членами ОБСЄ засад та принципів, закріплених у Гельсінкському заключному акті, особливо принципу непорушності існуючих в Європі кордонів.

Стратегічною метою України є набуття членства в Європейському Союзі. Росія проводить власну активну політику щодо ЄС і має в цьому напрямі значні досягнення. Україні на шляху євроінтеграції доводиться вести активний пошук ефективної моделі співпраці в трикутнику Росія – Україна – ЄС для успішного досягнення своєї стратегічної мети.

Нова геополітична ситуація, що склалася на початку XXI століття, пов'язані з нею складні, часто важкопрогнозовані колізії вимагають від політичного керівництва повідних держав перегляду стратегічних концепцій, воєнних доктрин, принципових поглядів на зовнішню політику і застосування військової сили, які були сформульовані у XX-му столітті.

Взаємна відповідальність за усунення загроз, пов'язаних з міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження, важких інфекційних хвороб, залежність від глобальних фінансово-торгових взаємозв'язків і надалі буде об'єктивно стримувати збройні конфлікти між великими державами і об'єднаннями – США, ЄС, Китаєм, Індією, Японією, Росією.

За означених умов українсько-російські відносини набувають принципово важливого значення для України є досить важливими для Росії та певним чином позначатимуться на глобальній ситуації в світі.

¹ *Проект* Договора о европейской безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/6152>

1. Зовнішня політика Росії та України в сучасних геополітичних умовах

Україна формує і реалізує власну зовнішню політику в геополітичних умовах, що постійно змінюються. Важливо зазначити, що динаміка змін не завжди сприяє реалізації національних інтересів України і вимагає раціональної та прагматичної зовнішньої політики.

1.1. Зовнішня політика Росії у 2010-2011 рр.

У 2011 р. Росії вдалося досягти більшого, ніж передбачалося за оптимістичними прогнозами. Зберігся і отримав розвиток ініціативний, конкретний і позитивний стиль російської зовнішньої політики². Перш за все, він проявився і дав результати у сфері безпеки.

- Не проявляючи надмірної наполегливості в нав'язуванні свого проекту Договору про європейську безпеку (ДЄБ), Росія активно просувала його основні ідеї на різних міжнародних форумах. У результаті к середині року основна ідея російської ініціативи щодо ДЄБ – про необхідність перегляду засад європейської і євроатлантичної безпеки – міцно увійшла до європейського і (меншою мірою) американського зовнішньополітичного порядку денного.

- На саміті в Лісабоні (2010 р.) були надані конкретні завдання щодо підготовки пропозицій по створенню спільної ПРО. Переговорний процес щодо ПРО йде непросто і має певні труднощі³. І хоча контури проекту неясні, а його реалізація – справа майбутнього, само мислення в цьому напрямку означає наявність якісних зрушень в підходах сторін.

- Активно просувається і має певні результати процес встановлення безвізового режиму з Європейським Союзом. Число прихильників російської ініціативи в Європі поступово зростає. І хоча проблема залишається, її розв'язання може поступово перейти з політичної в практичну площину.

Прагматичний і заснований на позитивному визначенні цілей курс Росії має і концептуальне оформлення. У виступі президента Д.Медведева перед російськими

² Россия и мир: 2011. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз / Рук. проекта – А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2010, – 2010. – 148 с.

³ США предложили России уступку по ПРО. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rususa.com/news/print.asp-nid-77453>

послами наприкінці 2010 р. були офіційно сформульовані завдання російської зовнішньої політики в контексті модернізації країни⁴. З неофіційних матеріалів по даній темі найбільш широкий резонанс мала опублікована журналом Russian Newsweek “Програма ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних факторів в цілях довгострокового розвитку Російської Федерації”⁵. У численних коментарях з цього приводу висловлювалися припущення щодо корегування концептуальних основ російської зовнішньої політики, орієнтації Росії на зміцнення співпраці з різними країнами, на формування “модернізаційних альянсів”.

Достатньо послідовні дії в рамках означених підходів у поєднанні із зовнішніми обставинами (як очікуваними, так і випадковими, зокрема трагічними) в 2011 р. дали синергетичний ефект. Perezавантаження у відносинах із Сполученими Штатами було доповнене динамічним розвитком відносин з НАТО, Польщею і Латвією, прогресом у відносинах з Європейським Союзом, поширенням відносин з Великобританією.

Російські експерти вважають, що вдалося мінімізувати дію “чинника 2012” – наступних президентських виборів – на зовнішню політику Росії, нейтралізувати його вплив на сприйняття країни міжнародним співтовариством.

Зовнішньополітичні пріоритети Росії в Євроатлантичному регіоні.

Впродовж тривалого часу євроатлантичний регіон⁶ посідав центральне місце у сфері міжнародної безпеки. Нині, при всій значущості зсуву центру тяжіння світової системи до азійського вектору, значення євроатлантичного напрямку залишається глобальним. У 2011 р. в цьому геополітичному просторі позначилися принципово важливі ознаки позитивного розвитку.

У 2011 р. Москві вдалося вивести проблему взаємин Росії з країнами НАТО і ЄС за рамки “кавказького контексту”. І хоча це ще не є проривом до принципово іншої якості взаємних стосунків, це – відмова від інерції конфронтаційної логіки, що вела до деградації взаємин.

⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/transcripts/8325>

⁵ Программа эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4bec22fe3e992/view_print/

⁶ У загальноприйнятому політичному лексиконі до нього відносять всі європейські країни (включаючи держави Кавказу), а також США і Канаду внаслідок їх участі в НАТО). Перелік вхідних в держав, що входять до євроатлантичного простору, може бути складений і іншим чином: країни НАТО і ЄС + балканські країни, що не увійшли до цих двох структур, і Швейцарія + Росія, а також інші держави пострадянського ареалу – його западної/юго-западної частини (Україна, Білорусь, Молдова) і Кавказу (Азербайджан, Вірменія, Грузія).

Таким чином, в 2011 р. проблематику забезпечення міжнародної безпеки не обтяжував непідйомний тягар найгостріших політичних суперечок між Росією і США/Заходом, а ті, що залишаються, мають значно менший руйнівний потенціал.

З'явилася і реалізується можливість переосмислити характер взаємин Росії і **НАТО**. Оскільки з порядку денного (принаймні на осяжну перспективу) знято найчутливіше для Росії питання про подальшу фазу розширення альянсу, обидві сторони взмозі сконцентрувати увагу не на протистоянні або суперництві, а на кооперативній взаємодії. У НАТО ця тенденція отримала відображення в новій стратегічній концепції альянсу⁷.

Участь Президента Російської Федерації Д. Медведєва в листопаді 2010 р. у Лісабонській сесії НАТО дала можливість поширити логіку “перезавантаження” на взаємини Росії та НАТО. По-перше, в підсумковій декларації сесії НАТО Росія визначена як стратегічний партнер альянсу, за нею визнано місце в планах його військового будівництва. По-друге, відновлена робота Ради Росія – НАТО (РРН)⁸.

Відносини Росії з ЄС

У відносинах з Європейським Союзом політика Росії цілком визначилася і має стійку позитивну динаміку. Сторони поки що не вийшли на укладення нового стратегічного договору. Росія в своїй зовнішній політиці враховує труднощі, з якими зіткнувся ЄС. В першу чергу, це стосується вирішення питань фінансової кризи зони євро.

Набуття чинності Лісабонського договору, принаймні на поточному етапі, не полегшило процес ухвалення рішень. Навесні 2010 р. мало місце посилення консолідації на субрегіональному рівні, передусім в рамках Вишеградської групи, з метою добитися від Брюсселя рівноправного представництва в дипломатичній бюрократії ЄС, що формується.

Хоча формування єдиної зовнішньої політики ЄС визнається необхідним для зміцнення його міжнародних позицій, європейські політики не приховують, що при виробленні зовнішньополітичного і зовнішньоекономічного курсу, особливо на пріоритетних напрямках, вони керуються в першу чергу національними, передусім економічними, інтересами. Значною мірою такий підхід характерний для відносин ЄС з Росією.

⁷ Стратегічна концепція НАТО «Активне залучення, сучасна оборона» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_68580.htm

⁸ NATO-Russia Council Joint Statement. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/news_68871.htm

Необхідність корективної зовнішньої політики ЄС також впливає зі змін у підходах до ЄС його ключового партнера США. Посунення Європи з першого плану в американській глобальній стратегії почалося ще в 2009 р. і обумовлене об'єктивними чинниками. З одного боку – відсутністю реальних загроз для Європи, що вимагають постійної американської присутності і уваги. З іншого боку – зростанням нових центрів сили, потребою зміцнювати позиції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні і одночасно в “ближньому зарубіжжі” на Американському континенті. Значних зусиль Вашингтону вимагає операція, що триває в Афганістані, і революційні події на Півночі Африці.

До чинників, що сприяють посиленню співробітництва Росії і країн ЄС можна віднести: створення зони вільної торгівлі, ведення спільних проектів в промисловій сфері, створення єдиного енергокомплексу Європи, інвестиції в науку і інноваційну інфраструктуру.

Зі свого боку, Європейська Комісія запропонувала п'ять основних напрямів діяльності, якими варто керуватися європейським державам: зайнятість; дослідження і інновації; зміна клімату і енергетика; освіта; боротьба з бідністю. Стратегія “Європа 2020” – це передусім соціально-економічна концепція. Одне з її базових посилянь – повернути сьогоднішню нестабільність у бік розумного, стійкого і всеосяжного зростання і розвитку. Зазначена стратегія представляє певний інтерес з огляду на співвідношення її з Програмою РФ-ЄС “Партнерство для модернізації” і Стратегією модернізації Росії.

Енергетичні питання у взаєминах Росія-ЄС не мали в 2011 р. такого гострого звучання як раніше, хоча актуальність пошуку спільних рішень зберігається.

У 2011 р. набув більш стійкого характеру баланс між взаємодією РФ-ЄС на інституційному та національному рівнях. З одного боку, це обумовлено подальшим посиленням – в рамках європейської інтеграції – тенденції до ренаціоналізації. З іншого боку, зняття напруженості у відносинах РФ з Польщею практично нейтралізувало багаторічну критику та підозри в прагненні Росії до двосторонніх «сепаратних» домовленостей (передусім з Німеччиною), що шкодять інтересам країн Центральної Європи і Балтії⁹. Починаючи з 2010 р. з'явилися нові формати, наприклад, реанімований “Веймарський трикутник”, на який почали запрошувати глав МЗС України і Росії. Формуються нові рушійні сили, зацікавлені в паралельній модернізації ЄС і РФ.

⁹ «Російський фактор» у німецькій політиці щодо України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/rosiyskiy_faktor_u_nimetskiy_polititsi_schodo_ukrayini-90491.html

Таким чином, Росія протягом 2010-2011 рр. здобула більше можливостей для використання налагоджених двосторонніх партнерських відносин для реалізації своїх інтересів і неконфліктного узгодження їх з позицією Євросоюзу.

Простір СНД

У 2011 р. ситуація на просторі СНД розвивалася неоднозначно під комплексним впливом зовнішньо- і внутрішньополітичних чинників. Ключовим пріоритетом для більшості країн СНД залишається відновлення економіки, що суттєво постраждала в період кризи, а також реформування соціально-економічної сфери. З огляду на це, зовнішню політику більшості країн СНД визначали пошуки оптимальної моделі зовнішньої взаємодії для забезпечення економічних потреб як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективах. По суті, завдання формування “модернізаційних альянсів”, заявлене Росією¹⁰, є актуальним для всіх країн СНД. Ідеологічна складова під впливом наслідків кризи поступово відходить на другий план.

Традиційно серед країн СНД більш незалежну щодо Росії позицію займають енергоекспортери (Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан). Потужна інтеграційна складова, як і раніше, присутня в стратегії Казахстану і Білорусі. Через геополітичні і геоекономічні реалії зберігається двохвекторний (Росія – Європа) дискурс Вірменії, України, Молдови. Залишається напруга в зонах “заморожених” конфліктів. Незважаючи на позитивні результати переговорного процесу, зокрема, щодо вступу Росії до ВТО, досі не розморожені відносини Росії з Грузією¹¹.

Серйозно впливають на політичні вектори країн СНД наступні фактори:

- Більш стримане, ніж раніше, як в політичному, так і фінансовому планах, ставлення Заходу (Євросоюзу і США) до того, що відбувається в пострадянських державах. Головним пріоритетом стала не демократизація, а стабілізація.
- Подальше потепління у відносинах Росії і Заходу, що примушує останній більшою мірою враховувати інтереси Москви, особливо в тому, що стосується питань безпеки, перш за все еventуального розширення НАТО.
- Продовження конфліктів і збереження напруженості на зовнішніх кордонах пострадянського простору (військова операція в Афганістані, революційні події на Півночі Африки) та пов’язані з цим загрози.
- Об’єктивні економічні реалії кризового і посткризового періоду.

¹⁰ Россия и мир: 2011. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз / Рук. Проекта – А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.:ИМЭМО РАН, 2010. – 148 с.

¹¹ Грузия пошла навстречу России по вопросу ВТО. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/news/505226>

Нормалізація або покращення відносин Росії з ключовими західними партнерами, зокрема, діалог з питань європейської безпеки, а також взаємодія Росії з НАТО і США щодо Афганістану та гострим питанням міжнародної безпеки (іранська і північно-корейська ядерні проблеми, Північ Африки, Близький Схід, розповсюдження ядерної зброї, тероризм, піратство) - сприяли політично коректному вирішенню суперечок і розбіжностей на пострадянському просторі.

У 2011 р. з'явилися нові підходи Росії до країн СНД, для яких стала характерною відмова від прямого втручання у внутрішні справи цих країн, наголос був перенесений на економічні інтереси і інструменти. Суттєву роль тут зіграв чинник об'єктивних економічних реалій.

Остаточно визначилися рамки взаємодії країн СНГ з Євросоюзом на період, як мінімум, до 2014-2015 рр. Рівень наднаціональної допомоги ЄС був низьким, а криза ще більше віддалила від країн – учасників проекту «Східне партнерство» перспективу вступу до ЄС¹².

За цих умов співробітництво з Росією розглядається європейськими країнами СНД як додатковий стабілізуючий чинник. У 2011 р. Росія зберігла перше місце в імпорті і експорті Білорусі і України, і друге – Молдови.

Співробітництво з Росією частково компенсувало втрату інтересу з боку ЄС до країн СНД, які використовують його як прямий інвестиційний ресурс, що побічно підвищує інтерес до них з боку західних інвесторів. Так, гарантоване постачання російської нафти і газу роблять привабливими для західних інвесторів хімічну, нафтопереробну і металургійну промисловість України і Білорусі.

За прогнозом МВФ, «сильне зростання в Росії матиме ефект переливу на решту всього субрегіону СНД, чий зв'язки з Росією значно важливіші, ніж з Єврозоною»^{13,14}.

У європейській частині СНД в 2011 р істотно змінився зовнішній геополітичний і гео економічний баланс. Після багатьох років наступальної і дуже ідеологізованої, з акцентом на європейські цінності політики Євросоюзу, спрямованої на підготовку країн регіону до поступової інтеграції в європейські структури (приблизно за моделлю країн Центральної Європи) та ухвалення

¹² Ініціатива ЄС «Східне партнерство»: перспективи ефективної реалізації та можливості для України. Аналітична доповідь / Снигир. О.В., Гуцал С.А. і др. – К.: НІСД, 2011. – 50 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/Shidne_partn.pdf.

¹³ World Economic and Financial Surveys. Regional Economic Outlook. IMF, Oct. 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/geo/2010/eur/eng/ereo1010.pdf>

¹⁴ МВФ очарован російської економікою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/economics/2011-10-28/1_mvfv.html

програми “Східного партнерства” нині ЄС трансформує свої підходи. Це викликано:

- внутрішньо-інституційними проблемами в ЄС;
- труднощами виходу з кризи і новими кризовими явищами в Єврозоні;
- загальним покращенням відносин ЄС з Росією;
- зміною підходів з боку Польщі, яка була ініціатором програми “Східне партнерство”, а нині зосередилася на активному і конструктивному позиціонуванні всередині ЄС і, що важливо, змінила тональність польсько-російських відносин.

Після президентських виборів в **Україні** у 2010 р. якісно змінився політичний ландшафт. В нових умовах в ході зустрічей на вищому рівні (президентів, прем'єрів) і Росія, і Україна намагалися зафіксувати нові можливості і додати прискорення економічному співробітництву. Але майже відразу виявилися основні чинники, що обмежують подальше просування двосторонніх взаємин - передусім, складності взаємоузгодження національних інтересів двох країн.. Протягом 2011 р. це визначало динаміку російсько-українських відносин і певну напруженість по окремих, перш за все, торговельно-економічних і інвестиційних питаннях. Для Росії головним позитивним сигналом стало ухвалення Верховною Радою внесеного Президентом України В.Ф.Януковичем Закону “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, принциповим елементом якого стало підтвердження позаблокового статусу України, тобто відмова країни від вступу до НАТО як головного чинника забезпечення національної безпеки.

У відносинах з Україною російське керівництво, як свідчать його дії, реалізує більш визначений, більш прагматичний і більш жорсткий підхід на всіх рівнях виконавчої влади суб'єктів господарської діяльності.

Слід враховувати, що раніше більшість громадян Росії розглядала Україну не як незалежну державу, а як тимчасове державне утворення, яке рано чи пізно опиниться в межах Російської Федерації. Але останнім часом відсоток громадян Росії з такими поглядами щодо України помітно зменшується¹⁵. Певна частка російських політиків радикального спрямування в своїх окремих виступах, у деяких працях, що публікуються в сучасній Росії, не визнають її статус незалежної самостійної держави. Пропонуються сценарії «розчинення» України в Євразійській імперії, в центрі якої стоїть Росія¹⁶. Доброю ознакою є те, що такі радикальні

¹⁵ Дослідження МЦПД. “Нова зовнішня політика: Україна має план” – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/64/14/NFU_Ukr_for_site_new.pdf

¹⁶ Глобалізація по-Русски. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/4027-globalizaciya-po-russki-chast-2.html>

політики не мають реального впливу на формування і реалізацію зовнішньої політики Росії¹⁷.

У відносинах з Україною Росія має визначені стратегічні погляди, які відображені у Концепції зовнішньої політики¹⁸. Іншим важливим документом є вищезгадана “Програма ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних чинників з метою довгострокового розвитку Російської Федерації”, яку запропонував міністр закордонних справ Росії С. Лавров (опублікована в російському часопису Newsweek)¹⁹. Програма визначає, зокрема, конкретні заходи Росії щодо України:

- Активно залучати Україну в орбіту економічного співробітництва з Росією, враховуючи її потужний промисловий і науковий потенціал, наявність сучасного ВПК і традиційно тісних коопераційних зв'язків російських і українських підприємств, забезпечуючи для російських підприємств у стратегічних галузях - авіабудуванні, транспортній, ракетно-космічній, енергетичній та інших сферах технологічну незалежність від українських контрагентів.

- Домагатися інтеграції російського ВАТ “Об’єднана авіабудівна корпорація” і авіабудівних підприємств України з метою виробництва літаків Ан-148, Ан-140, Ту-334, Ан-124-100, створення і виробництва авіаційних двигунів Аи-222-25, Аи-222 -25Ф та двигунів Д-436, АІ-450 для літаків Як-130, Ту-334, Бе-200 і вертольотів.

- В галузі космічних досліджень виходити з пріоритетності створення єдиного навігаційного простору Росії та Україні на базі системи ГЛОНАСС і інших глобальних навігаційних супутникових систем; проведення стикувальних випробувань технологічного зразка приладу “Степ-Ф” у складі технологічного зразка космічного апарату “Коронас-Фотон”; виготовлення льотного зразка приладу “Степ-Ф”; реалізації проекту “Наземний старт”.

- Розглядати як стратегічне завдання участь Росії в експлуатації газотранспортної системи України. З цією метою домагатися від української сторони виконання домовленостей про створення Міжнародного консорціуму з управління та розвитку газотранспортної системи України.

¹⁷ Александр Дугин. Евразийство и постмодерн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavtra.ru/cgi//veil//data/zavtra/11/935/41.html>

¹⁸ Концепция внешней политики Российской Федерации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/785>

¹⁹ Программа эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4bec22fe3e992/view_print/

- Підтримувати зусилля російських нафтових компаній, які домагаються використання нафтопроводу “Одеса – Броди” в реверсному напрямку, що обмежить доступ Україні до каспійської нафти.
- Розширювати взаємодію з Україною в галузі атомної енергетики. З цією метою домагатися укладення довгострокового контракту на постачання на українські АЕС ядерного палива, виробленого в Росії.
- Розширювати російську інвестиційну присутність на Україні. Домагатися придбання контрольних пакетів акцій великих українських підприємств російськими інвесторами.

Вибори в **Білорусі**, на відміну від українських, не змінили, а навпаки законсервували політичну ситуацію в країні. ЄС зі свого боку не може запропонувати механізмів, здатних зламати політичну інерцію в країні, та, принаймні на короткострокову перспективу, обрало головним пріоритетом збереження стабільності, а не демократизацію. За цих умов режим Лукашенко відчуває себе досить упевнено. Це, в свою чергу, позначається і тональності його відносин з Росією і іншими країнами СНД²⁰.

У економіці Білорусі збереглися колишні суперечності та виявилися нові серйозні проблеми. Підписання Білоруссю після тривалих переговорів документів щодо Митного союзу та Єдиного економічного простору можна розглядати як крок вперед на шляху до їх реального функціонування²¹. Проте, підписання не означає “остаточного” врегулювання торговельно-економічних питань, що вже багато років викликають гострі суперечки в двосторонніх відносинах з Росією²².

Істотно менш передбачуваним є розвиток ситуації в **Молдові**. Позачергові парламентські вибори, що пройшли 28 листопада 2010 р. не змінили патової ситуації²³. Результати виборів в цілому відображають настрої в суспільстві, де, незважаючи на значну і відчутну (в масштабах невеликої країни) підтримку з боку Євросоюзу, зберігається широке розуміння необхідності розвитку цивілізованих відносин з Росією.

²⁰ Внешнюю политику Лукашенко ограничили СНГ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2011-10-28/7_lukashenko.html

²¹ Белорусы против диктата России в Таможенном союзе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2011-10-27/6_belorussia.html

²² Минск и Москва снова торгуются. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2011-09-26/7_minsk.html

²³ ОБСЕ признала выборы в Молдавии соответствующими евростандартам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2010/11/29/elections/>

За даними соціологічного опитування²⁴, проведеного в Молдові напередодні виборів в листопаді 2010 р., високі результати комуністів і низька підтримка Альянсу за Європейську інтеграцію (АЄІ) обумовлені тим, що абсолютна більшість (близько 85%) населення не відчула поліпшення власного життя за останній рік. Країна доволі повільно виходить з кризи. Одним з ключових чинників, що зумовили подібну ситуацію, були складні відносини з Росією (стягнення боргів за газ). Росія, хоча і посідає друге місце в зовнішньому товарообігу Молдови, має найбільший вплив на економічну ситуацію, оскільки перекази громадян Молдови, що працюють в Росії, як і раніше складають 30% ВВП країни (за даними Всесвітнього банку). Понад 70% населення Молдови незадоволено тим, як розвивається країна. При цьому рівень політизації молдовського суспільства залишається високим. Для переважної більшості населення (майже 83%) результати виборів мають велике значення.

Здатність молдовських політиків проводити курс на європейську інтеграцію суспільством оцінюється критично. Настільки низький рівень довіри до пріоритетного напрямку політики АЄІ соціологи пояснюють тим, що євроінтеграція в Молдові була підмінена властями (передусім і. о. президента і спікером парламенту М. Гимпу) ідеєю інтеграції з Румунією. В підходах цього політика до Росії багато оглядачів вбачають схожість з грузинським сценарієм 2004-2008 рр. Втім, суперечливі заяви робилися ним і відносно ЄС

Загалом, ситуація в Молдові, а також активність навколо неї в 2011 р. розвивалися неоднозначно. Важливою проблемою в трикутнику Молдова – Євросоюз – Росія залишається проблема врегулювання конфлікту в Придністров'ї. “Молдовський вибір” і переговори по Придністров'ю в 2011 р. посіли важливе місце у взаєминах Росії і Євросоюзу, Росії і України, а також у форматі СНД²⁵.

Росія і пострадянські держави Центральної Азії і Південного Кавказу

Держави Центральної Азії і Південного Кавказу намагаються скористатися різноманітністю векторів співробітництва, що надаються їм вигідним географічним розташуванням. Вони також прагнуть дотримати баланс між всіма міжнародними гравцями в умовах, коли відносини між США і Росією, Євросоюзом і Росією покращуються, а у російсько-китайських взаєминах триває відчутне зближення. Розігруючи різні “карти” (російську, американську, китайську, європейську), країни

²⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kp.md.daily/24593/761683/>

²⁵ В Москві состоялась консультації по приднестровському урегулюванню. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2011-09-23/7_pridnestrovie.html

Центральної Азії і Південного Кавказу намагаються отримати максимальну вигоду від конкурентної геополітичної боротьби, частково ініційованої ними самими.

Найбільше значення в цій групі країн для російських національних інтересів має **Казахстан**. За розмірами своєї території на пострадянському просторі Казахстан поступається тільки Росії. Із самого початку ця країна брала активну участь в інтеграційних процесах в рамках СНД. Саме президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв був свого часу ініціатором створення Євразійського економічного співтовариства.

Відносини Казахстану з Росією розвиваються досить успішно. Свідченням цього є, в першу чергу, Митний союз. Втім, розвиток російсько-казахстанських відносин не є повністю безпроблемним. Інтереси цих держав (особливо економічні) далеко не завжди і не у всьому співпадають, хоча про це не прийнято голосно заявляти. Казахстан сьогодні значно меншою мірою залежить від Росії, між ними встановилася більш симетрична взаємозалежність.

Інші держави Центральноазійського регіону, що беруть участь в «євразійському» і інших інтеграційних проектах, менш самодостатні і більшою мірою потребують допомоги і підтримки з боку Росії. Особливо це стосується **Таджикистану**, який відчуває постійний тиск радикальних ісламських сил. Співробітництво між Росією і цією пострадянською державою розвивається, передусім, у сфері забезпечення безпеки.

Киргизія зацікавлена в тісних зв'язках з Росією не тільки з міркувань економічної доцільності і воєнної безпеки, але і через те, що слов'яни, як і раніше, складають значну частину населення республіки. Після революції, що відбулася в Киргизії, нові власті республіки заявили про те, що характер киргизько-російських відносин не зміниться.

На відміну від відносин з Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном відносини Росії з **Узбекистаном і Туркменією** не мають настільки тісного характеру.

Разом з тим слід зазначити, що у Росії і Узбекистану є багато спільних інтересів в області забезпечення безпеки. Обидві країни стикаються із загрозою ісламського тероризму, боротьба з яким вимагає об'єднання зусиль. Не випадково після серії терористичних актів на території Узбекистану його керівництво продемонструвало готовність до тіснішої військово-технічної співпраці з Росією. Крім того, Узбекистан приєднався до ШОС.

Схожі політичні мотиви дистанціювання від Росії мала і правляча еліта сусіднього з Узбекистаном Туркменістану. На відміну від багатьох інших

пострадянських республік в Туркменії із самого початку з'явилося стійке джерело валютних доходів від експорту газу. Доходи від експорту газу і нафти дозволяли обходитися без кредитів, що зробило Туркменію єдиною із пострадянських держав, що не має зовнішнього боргу. Нині нарощування обсягів видобутку нафти і газу стримується обмеженими можливостями по їх експорту внаслідок обмеженої потужності діючих трубопроводів, які до того ж в основному проходять через територію Росії. Туркменістан прагне того, щоб його газ йшов не лише на Схід (наприклад до Китаю), але і до Західної Європи, де діють світові ціни і існує стабільний і передбачений ринок збуту.

Найбільш близьким партнером Росії в Закавказзі є **Вірменія**. Хоча ця країна і не бере участь у всіх інтеграційних проектах, вона зберігає міцні зв'язки з Російською Федерацією. Проте на шляху до тісніших економічних відносин між двома країнами стоять серйозні геоекономічні перешкоди у вигляді перерізаних транспортних комунікацій. Вірменія дуже зацікавлена в Росії як гарантові безпеки і тому є головним воєнно-політичним союзником Росії в Кавказькому регіоні. Вірменія – член Договору про колективну безпеку, на її території розміщені російські військові бази.

У відносинах з **Азербайджаном** Росія має певні проблеми. Передусім, це стосується всього комплексу питань про маршрути транспортування каспійської нафти. Існують також розбіжності в підходах до забезпечення безпеки в регіоні, зокрема у зв'язку з конфліктом у Нагірному Карабаху. Незважаючи на ці проблеми, двосторонні відносини між Росією і Азербайджаном останнім часом активно розвиваються. Багато в чому це виявилось можливим завдяки зваженим і прагматичним діям президента Азербайджану Ільхама Алієва.

Найбільш складними в цьому регіоні є взаємини Росії та **Грузії**. Ще за часів Е.Шеварднадзе відносини між Росією і Грузією не змогли побудуватися на добросусідській основі. З приходом М.Саакашвілі до влади відносини між двома країнами значно погіршились, наслідком чого став воєнний конфлікт у серпні 2008 р. Протягом наступних років взаємні звинувачення та перманентна конфронтація залишалися основним змістом двосторонніх відносин.

1.2. Пріоритети зовнішньої політики України у 2010-2011 рр.

Україна, Європа, Євроатлантика

Європейський вибір України був визначений на етапі формування основ зовнішньої політики нашої держави. Ґрунтувався цей вибір на її життєво важливих інтересах, історичному прагненні українського народу бути невід'ємною частиною єдиної Європи.

Доктринально Україна поділяє концепцію нової Європи, в основі якої - Європейський союз, Рада Європи та Організація Північноатлантичного договору. Саме ці інституції є ключовими ставками в європейському курсі України.

Україна намагається бути надійним партнером і пропонує свою допомогу у вирішенні європейських проблем. Це її право і обов'язок як невід'ємної частини Європи, адже безпека Європи – це безпека України. Активно відбувається і виходить на практичні результати переговорний процес щодо асоціації з ЄС.

Відносини України з НАТО визначені її участю в Програмі “Партнерство заради миру” і Хартією про особливе партнерство, підписаною 9 липня 1997 р. в Мадриді, Щорічними Державними програмами співробітництва України з НАТО. Стримуючим чинником у відносинах України з НАТО було суперечливе ставлення до цього процесу з боку різних політичних сил та громадян України. Прийняття Закону України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики”²⁶ у 2010 р. зняло політичну гостроту як всередині країни, так і у відносинах України з Росією.

Україна послідовно виявляла прагнення підтримувати тісні відносини зі США як могутньою наддержавою, статус якої визначається її економічною і військовою могутністю, впливом на міжнародні фінансові організації, лідерством у розробці і впровадженні новітніх технологій. Об'єктивно Сполучені Штати Америки зацікавлені у тому, щоби Україна розвивалася як демократична країна та увійшла до європейських структур в якості партнера. США не розглядають Україну як міст між Росією і Європою, але зазначають особливу роль України. 19 грудня 2008 р. договірна база між Україною та США поповнилася надзвичайно важливим документом. Була підписана українсько-американська Хартія про стратегічне партнерство та безпеку²⁷.

²⁶ Закон України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики” №2411-IV від 1.07.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>

²⁷ Хартія Україна-США про стратегічне партнерство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140

Україна та держави Центральної і Східної Європи

Паралельно з європейським і євроатлантичним розвивався і регіональний напрям зовнішньої політики України. Активізація співробітництва на регіональному рівні для України є одним з найреальніших шляхів до нової Європи. Роль тісного співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи, використання євроінтеграційного досвіду цих країн важко переоцінити. З іншого боку, зміцнення позицій України в регіоні дозволяє використовувати співробітництво з європейськими і євроатлантичними структурами для утвердження її в ролі сполучної ланки між Сходом і Заходом. Саме тому регіональний вимір завжди був і залишається одним із пріоритетів зовнішньої політики України.

Євразійська парадигма зовнішньої політики України

Характеризуючи відносини України і Росії, слід виходити з того, що їхній успішний розвиток залежить від переведення цих відносин у русло стабільної системи міжнародного співробітництва, міжнародно-правових актів. Тривалий час цей процес відбувався повільно і суперечливо, насамперед в економічній сфері. Росія – найважливіший торговий партнер. Україна відчуває нестачу власних енергоресурсів, відсутність диверсифікованих джерел їх постачання, потребу в ринках збуту своєї продукції. Загострення українсько-російських стосунків відбувається здебільшого через проблему визначення прийнятних для партнерів економічних основ взаємовідносин, в тому числі визначення ціни на газ²⁸. Проте останнім часом намітились конструктивні підходи керівництва двох країн до вирішення проблемних питань співробітництва²⁹.

Україна є найбільшим споживачем російського газу в Європі. Якщо Європа споживає 110-120 млрд. куб. м російського газу, то тільки одна Україна – 55-60 млрд. куб. м. Попри всі проекти диверсифікації, Росія залишається для України найпотужнішим постачальником енергії. Труднощі у вирішенні цих питань пояснюються тим, що постачання нафти і газу до України для Росії давно вже стало не економічною, а політичною проблемою. Зазначимо, що для Росії експорт газу є важливою складовою державної політики. Для України, власне, контроль над транзитом газу є однією з найбільш вигідних форм бізнесу на державних ресурсах. Цей бізнес приносить досить відчутні як політичні, так і матеріальні дивіденди.

²⁸ Азаров проведет встречу с Путиным. Главная тема газ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/azarov-provedet-vstrechu-s-putinyim.-glavnaya-tema-gaz.htm>

²⁹ Ни да, ни ЕС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/1797555?isSearch=True>

У політичній сфері відносини України і Росії визначалися встановленням дружніх, партнерських відносин двох рівноправних суверенних держав, дотриманням духу Договору про дружбу, співробітництво і партнерство (підписаний президентами України і Росії у травні 1997 р. і ратифікований парламентами наприкінці 1999 р.). Актуальним питанням українсько-російських відносинах наразі є підготовка спільної декларації про зміст українсько-російського стратегічного партнерства. Це комплексний документ, який на двосторонньому рівні зафіксує стратегічний характер українсько-російських відносин і намітить завдання на тривалу перспективу³⁰.

Суттєвий вплив на двосторонні відносини справляє внутрішньополітична ситуація в самій Росії. Під час президентства Д. Медведєва Росія вступила в новий етап свого розвитку. Його особливість полягає в прагненні на основі інноваційного і технологічного розвитку посилити федеративну державу, яка має відігравати роль одного з “полюсів сили” у геополітичній структурі світу. Наступні вибори в Державну Думу Росії (грудень 2011 р.) і Президента Росії (весна 2012 р.), на думку експертів, підтвердять міцні позиції правлячої партії “Єдиної Росії” в Думі, а у перемозі В.В.Путіна сумнівів, практично, немає. До того ж, російський президент є єдиною реальною силою в Росії³¹. Саме він буде визначати і визначає магістральні напрями внутрішньої і зовнішньої політики Російської Федерації.

Географічно і історично Україні відведена роль країни, через яку із Заходу на Схід ідуть інвестиції та новітні технології, а зі Сходу на Захід – стратегічні ресурси. Росія давно зрозуміла, що їй не обійтись без України для реалізації своїх геополітичних завдань. Водночас, Україні належить виходити з того, що їй не варто нехтувати співробітництвом з Росією. Саме дефіцит взаєморозуміння постійно руйнує українсько-російські відносини, в яких, натомість, ще зберігся міцний фундамент і великі ресурси для майбутньої співпраці. За визначенням експертів, українсько-російські взаємини – це відносини двох рівноправних суверенних держав, які на основі норм міжнародного права намагаються по можливості розширювати сфери співробітництва і звужувати сфери конфронтації.

Нині Україна проводить збалансований зовнішньополітичний курс і відмовилася від колишньої тактики представлення Заходу Росії як загрози. Нова зовнішньополітична стратегія України відносно Росії і Заходу (Європи) діє в

³⁰ Володимир Ельченко: «Партнерство з Росією — один з найважливіших ресурсів для розвитку Української держави». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/forum/aktualno/70960>

³¹ Третій срок Путина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ru/politics/elections2011/2011/09/24_a_3779937.shtml

термінах “win-win game”. Виступаючи в Chatham House в листопаді 2010 р., глава МЗС України К.Грищенко запропонував нову формулу зовнішньої політики України: євроінтеграція і європеїзація паралельно з повним об’ємом прагматичної, дружньої співпраці з Росією.

2. Динаміка двостороннього співробітництва України та Росії

Міждержавні механізми двосторонніх відносин

Дипломатичні відносини між Україною та Російською Федерацією встановлено 14 лютого 1992 р. Нині діють такі дипломатичні та консульські установи: Посольство України в Москві, Генеральні консульства України в Санкт-Петербурзі, Тюмені, Ростові-на-Дону та Владивостоці; Посольство Російської Федерації у Києві, Генеральні консульства – в Одесі, Харкові, Сімферополі та Львові. Сторонами підписано понад 400 двосторонніх документів³², у тому числі:

- Договір про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 р.;
- Угоди про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, про параметри поділу Чорноморського флоту Російської Федерації та про взаємні розрахунки, пов’язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р.;
- Угода про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 р. і Протокол про внесення змін до цієї Угоди від 30 жовтня 2004 р., який передбачає збереження можливості перетину українсько-російського кордону за внутрішніми паспортами та звільнення громадян однієї сторони від реєстрації за місцем перебування на території іншої сторони на термін, що не перевищує 90 днів з моменту в’їзду;
- Договір про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р.;
- Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р.;
- Угода про реадмісію від 22 грудня 2006 р.;

³² Загальна інформація про стан дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/53635.htm>

- Угоди з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р. та про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місцях дислокації Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 26 листопада 2010 р.;
- Угода про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р.;
- Програма міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2011-2016 рр. від 04 жовтня 2010 р.;
- Програма економічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 2011-2020 рр. від 07 червня 2011 р.

Головним форматом двостороннього співробітництва є Українсько-Російська міждержавна комісія (УРМК) під головуванням Президентів. Заяву про створення УРМК підписано 8 травня 2005 р. у Москві Главами двох держав. Даний інституційний механізм українсько-російського стратегічного партнерства забезпечує взаємодію на найвищому політичному рівні та на рівні виконавчої влади. З жодною іншою країною Україна не має такого системного і розгалуженого інструменту співробітництва.

У рамках Комісії створено Комітет з питань економічного співробітництва на чолі з керівниками урядів України та Російської Федерації, підкомітети з питань безпеки, міжнародного співробітництва, гуманітарної співпраці, а також підкомісія з питань функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації та його перебування на території України.

З метою координації роботи УРМК та забезпечення належного рівня підготовки до проведення її засідань секретарями Комісії у квітні 2010 р. призначено, відповідно, Главу Адміністрації Президента України та Керівника Адміністрації Президента Російської Федерації.

Станом на листопад 2011 р. відбулося чотири засідання Українсько-Російської міждержавної комісії: 22 грудня 2006 р. (м. Київ), 12 лютого 2008 р. (м. Москва), 17 травня 2010 р. (м. Київ), 26 листопада 2010 р. (м. Москва).

Відновлення позитивної динаміки співробітництва

Протягом 2005-2009 рр. позиція України у відносинах з Російською Федерацією відзначалася надмірною політизацією та домінуванням суб'єктивних чинників. Неминучим наслідком цього стали загальне охолодження стосунків, згорання політичних контактів, стагнація економічної співпраці, накопичення

невирішених питань. Україна та Росія переживали загальну кризу відносин. Очевидна безперспективність продовження такого курсу вимагала істотної зовнішньополітичної корекції на українсько-російському напрямі.

5 березня 2010 р. відбувся перший офіційний візит до Москви новобраного Президента України В.Януковича, за підсумками якого було підписано Спільну заяву Президентів двох країн та започатковано новий етап взаємодії України та Російської Федерації. Визначальним фактором, що сприяв віднайденою компромісних підходів, стала політична воля і усвідомлення необхідності розвитку дружніх і конструктивних відносин, які базуються на взаєморозумінні та взаємоповазі.

Подальші багаторівневі зустрічі та переговори продемонстрували кардинальну зміну як загальної атмосфери ведення міждержавного діалогу, так і налаштованість політичної еліти Росії слідувати директивам Глав держав щодо активізації співробітництва та вирішення низки проблемних питань, які тривалий час перебували на порядку денному двосторонніх відносин. Зняття напруги та повернення до врівноваженого прагматичного підходу при реалізації завдань стратегічного партнерства дали можливість здійснювати практичні кроки, необхідні для обох держав, їх народів і національних економік.

Новий імпульс було надано економічній співпраці в контексті відновлення динаміки взаємної торгівлі, реалізації масштабних спільних проектів, посилення роботи над тематичними угодами. Так, серед найбільш нагальних завдань було визначено подальше поглиблення взаємодії України і Російської Федерації у сфері транзиту нафти і газу, оптимізації умов газових контрактів, розвитку електроенергетики та енергозбереженні, літакобудуванні, суднобудуванні, сільськогосподарському і транспортному машинобудуванні, телекомунікації, ракетно-космічній та інших високотехнологічних і наукоємних галузях.

Особливу увагу приділено реалізації інфраструктурних і промислових проектів, зокрема спорудження мостового переходу через Керченську протоку, будівництво сучасних автомагістралей Москва – Харків – Сімферополь та Одеса – Санкт-Петербург, запровадження високошвидкісного пасажирського сполучення між Києвом і Москвою, створення в Україні заводу з виробництва ядерного палива, спільна розробка уранових родовищ на території України та інших.

Свідченням особливої уваги нашої держави до розвитку співробітництва з Російською Федерацією став Указ Президента України від 26 жовтня 2010 р. про

створення Ради експертів з питань українсько-російських відносин, яку очолив Глава Адміністрації Президента України. Основними завданнями Ради експертів, до складу якої увійшли члени Кабінету Міністрів України, провідні промисловці та науковці, визначено:

- опрацювання пропозицій щодо розбудови міждержавних відносин України з Російською Федерацією;
- сприяння визначенню основних напрямів співробітництва у сфері українсько-російських відносин та прогнозування його подальшого розвитку;
- підготовка пропозицій з вирішення проблемних питань українсько-російського співробітництва;
- сприяння діяльності українських частин робочих органів Українсько-Російської міждержавної комісії.

Організаційною формою роботи Ради експертів є засідання, які проводяться не рідше одного разу на два місяці. Голова Ради експертів регулярно доповідає Президентові України про результати роботи Ради експертів та прийняті нею рекомендаційні рішення.

Офіційні міждержавні заходи у 2010-2011 роках

Формування позитивного двостороннього порядку денного дозволило застосувати комплексний підхід до розв'язання ряду принципово важливих питань у максимально стислі терміни. Так, вже 21 квітня 2010 р. були укладені Доповнення до контрактів від 19 січня 2009 р. про умови купівлі-продажу і транзиту російського газу в 2009-2019 рр. між НАК “Нафтогаз” України і ВАТ “Газпром” та Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. Досягнуті домовленості підтвердили наміри України і Росії значно підвищувати рівень двостороннього співробітництва на засадах прагматизму і взаємної вигоди.

Налаштованість на пошук спільного знаменника у контексті покращення атмосфери в українсько-російських відносинах стала особливо відчутною у робочих відносинах між національними енергетичними компаніями наших держав, які перейшли у формат конструктивного діалогу. Зняття політичної напруги з переговорного процесу щодо постачання і транзиту енергоносіїв вивело взаємодію між НАК “Нафтогаз” України і ВАТ “Газпром” на рівень співробітництва, в основу якого покладені взаємоповага і дотримання національних інтересів.

17-18 травня 2010 р. відбувся офіційний візит в Україну Президента Російської Федерації Д.Медведєва, в рамках якого пройшли переговори Президентів у вузькому і розширеному складі та проведено третє засідання УРМК. За підсумками переговорів Президентами України і Росії прийнято спільні заяви з питань безпеки у Чорноморському регіоні, щодо придністровського врегулювання та з питань європейської безпеки. У рамках візиту підписано:

- Угоду між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону;
- Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання і розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС;
- Угоду між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Російської Федерації про першочергові заходи з розвитку науково-освітнього співробітництва на 2010-2012 рр.;
- Програму співробітництва між Міністерством культури і туризму України та Міністерством культури Російської Федерації на 2010-2014 рр.;
- Угоду про міжбанківське співробітництво між Укрексімбанком та ВАТ “Банк ВТБ”.

У підписаному за підсумками засідання УРМК протоколі високо оцінено активізацію українсько-російського діалогу та досягнення сторонами низки домовленостей, зокрема в економічній сфері та гуманітарних галузях, у сфері міжнародної політики.

Урядам України і Російської Федерації було доручено:

- прискорити розробку нової довгострокової комплексної Програми економічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією;
- здійснити комплекс заходів щодо суттєвого поглиблення двостороннього співробітництва у пріоритетних сферах економіки, у першу чергу в нафтогазовій галузі, атомній енергетиці, авіабудуванні, двигунобудуванні, космічній промисловості, суднобудуванні, транспорті, високотехнологічних та наукоємних галузях;
- розробити проект нової міжурядової Угоди про співробітництво у газовій галузі, у тому числі щодо транзиту газу, а також проект нової міжурядової Угоди про постачання та транзит нафти територією України, в якій врегулювати спірні питання у сфері транспортування нафти;

- підготувати Програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2011-2016 рр. та план її реалізації, забезпечити проведення Українсько-Російського міжрегіонального економічного форуму під патронатом Президентів України та Російської Федерації в 2010 р. – у Краснодарському краї, в 2011 р. – у Донецькій області;
- активізувати переговорний процес з вирішення актуальних питань, пов'язаних з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України на основі конструктивного діалогу та пошуку узгоджених рішень;
- провести Дні освіти та науки України в Російській Федерації (2011 р.) та Дні освіти та науки Російської Федерації в Україні (2012 р.);
- розробити план дій в соціально-трудовій, включаючи пенсійну, галузі;
- розробити спільний план заходів щодо святкування у 2014 р. 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка.

У рамках даного офіційного візиту російський лідер вшанував пам'ять жертв Голодомору, а перед цим Україна та Росія спільними заходами відзначили 65-ту річницю Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

17 вересня 2010 р. відбулося перше засідання Групи високого рівня з питань інтеграційної взаємодії в економіці – нового двостороннього формату під керівництвом перших заступників голів урядів. Станом на той період, вже спостерігалось значне поживлення торговельно-економічних зв'язків: за вісім місяців 2010 р. обсяг взаємної торгівлі товарами і послугами, порівняно з відповідним періодом попереднього року, збільшився на 84,3% і становив понад 25 млрд. доларів США³³.

Під час першого Українсько-Російського міжрегіонального економічного форуму під патронатом Президентів України та Російської Федерації (м. Геленджик, 4 жовтня 2010 р.) підписано Програму міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2011-2016 рр. Програма встановлює пріоритетні напрями взаємодії сторін з питань розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва, а також визначає основні сфери співробітництва суб'єктів Російської Федерації і адміністративно-територіальних одиниць України, в тому числі, з метою надання системної підтримки на державному, регіональному та місцевому рівнях.

³³ Єльченко В. Українсько-російські відносини: прагматизм стратегічного партнерства // <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=554>

Слід враховувати, що три чверті двостороннього торговельного обігу між Україною та Росією становить торгівля між регіонами. На зміцнення цих тенденцій спрямовується, зокрема, функціонування єврорегіонів. До проведення вищезгаданого Форуму в Україні та Росії діяли єврорегіони “Дніпро” (Чернігівська, Брянська області), “Слобожанщина” (Харківська, Белгородська області) та “Ярославна” (Сумська, Курська області). Водночас, вже 29 жовтня 2010 р. було підписано Угоду про створення єврорегіону “Донбас” (Луганська, Ростовська області). Також опрацьовано питання створення єврорегіону “Азов” (АР Крим, Донецька, Запорізька, Ростовська області, Краснодарський край).

27 жовтня 2010 р. у Києві в рамках засідання Комітету з економічного співробітництва УРМК було проведено Українсько-Російський діловий форум “Україна-Росія: інфраструктурні проекти. Питання модернізації”, де зазначалося, що сучасний розвиток українсько-російського співробітництва в торговельно-економічній сфері слід розглядати виключно через призму державницького прагматизму.

26 листопада 2010 р. в Москві відбулося четверте засідання УРМК під головуванням Президентів двох країн. У рамках заходу були підбиті підсумки роботи профільних органів Комісії з часу проведення її третього засідання, обговорені актуальні питання двосторонніх відносин та міжнародної проблематики.

Особливу увагу під час переговорів було приділено перспективним напрямом поглиблення українсько-російського співробітництва в енергетичній сфері. Українська сторона підкреслила свою готовність залишатися надійним партнером у забезпеченні транзиту російських енергоносіїв до держав Євросоюзу. Детально розглянуто хід виконання домовленостей Глав держав щодо спрощення порядку перетинання українсько-російського державного кордону громадянами України та Російської Федерації. У контексті поглиблення культурно-гуманітарного співробітництва обговорено питання функціонування українських громадських організацій в Російській Федерації.

Ефективність функціонування УРМК доводиться досягнутими під час її засідань домовленостями, вирішеними питаннями, поставленими керівництвом держави практичними завданнями. Комісія стимулює до послідовного, виваженого і водночас наступального розвитку стратегічного партнерства між Україною і Росією, до пошуку компромісних рішень і нових шляхів кооперації.

15-16 грудня 2010 р. у Москві відбулося перше засідання Спільної українсько-російської демаркаційної комісії. Цей захід започаткував основний етап у реалізації Угоди між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону.

***Довідково:** Загальна протяжність державного кордону між Україною та Російською Федерацією – 2295,04 км, у т.ч. сухопутна ділянка – 1974,04 км, морська ділянка – 321 км. Договором про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. визначено лінію кордону на суходолі. Синхронною ратифікацією 20.04.2004 цього документа та Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. було завершено правове оформлення лінії кордону на суходолі, а також у цілому створено необхідні політико-правові засади для активізації переговорного процесу з розмежування акваторій. 29.07.2010 р. набула чинності Угода про демаркацію українсько-російського державного кордону, що створило правові підстави для започаткування процесу позначення українсько-російського державного кордону на місцевості³⁴.*

Проблема демаркації сухопутної частини українсько-російського кордону роками залишалася “замороженим” питанням у двосторонніх відносинах, але останнім часом Україна відійшла від практики політизації прикордонних питань. Київ виходить із того, що між незалежними суверенними державами мають бути оформлені всі кордони. Російські партнери також поділяють цю позицію. Проте ще існують певні розбіжності в підходах до цих питань. Зокрема, в питанні розмежування Азовського моря відсутнє єдине розуміння сторін щодо узгодження протяжності українських і російської берегових ліній, що залишається предметом виважених дипломатичних переговорів.

Українська сторона послідовно обстоює точку зору про необхідність якнайшвидшого розмежування суміжних морських просторів у Азово-Керченській акваторії. Позиція нашої держави в питанні делімітації Керченської протоки не змінилася. Україна наполягає на необхідності визнання кордону відповідно до міжреспубліканського (адміністративного) кордону між УРСР і РСФСР. Натомість російська сторона вважає, що в колишньому СРСР між союзними республіками адміністративний кордон по морю не встановлювався. Ця відмінність у підходах двох країн не сприяє прискореному просуванню у переговорному процесі. Триває робота із пошуку взаємоприйнятних рішень на рівні експертів. З огляду на позитивну налаштованість обох сторін, є підстави розраховувати на розв’язання наявних питань в дусі добросусідських відносин.

³⁴ Загальна інформація про стан дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/53635.htm>

12 квітня 2011 р. проведено засідання Групи високого рівня з питань інтеграційної взаємодії в економіці під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра України та Першого заступника Голови Уряду Російської Федерації. Сторонами обговорено низку актуальних питань двосторонньої взаємодії, зокрема щодо поглиблення інтеграційних процесів між Україною та Росією у сфері економіки, удосконалення торговельного режиму, насамперед у частині скасування вилучень та обмежень, поглиблення міжгалузевого співробітництва в ракетно-космічній галузі, авіабудуванні, суднобудуванні, ядерній енергетиці, нафтогазовій сфері, в інших високотехнологічних і наукоємних галузях.

7 червня 2011 р. у Москві в рамках роботи Комітету з питань економічного співробітництва УРМК керівниками урядів двох держав підписано довгострокову комплексну Програму економічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 2011-2020 рр. Програма є системним документом, що відображає сукупність узгоджених поглядів Російської Федерації та України на перспективи їх довгострокового взаємовигідного співробітництва в економічній сфері як рівноправних незалежних держав-партнерів. Встановлюються цілі та визначаються засоби розвитку російсько-українського економічного співробітництва, його основні напрями та пріоритетні галузі, а також очікувані результати. У Програмі наголошується, що Російська Федерація і Україна є стратегічними партнерами. Водночас, нинішній стан двостороннього економічного співробітництва вимагає поліпшення з метою отримання найбільшого стратегічного ефекту від взаємодії економік обох держав. Тому комплекс заходів, передбачених Програмою, націлений на подолання наявних проблем, що накопичилися у сфері двостороннього економічного співробітництва, і надання їй нової якості в інтересах розвитку економік обох країн.

18 жовтня 2011 р. у Донецьку під патронатом Президентів України та Росії відбувся другий Українсько-Російський міжрегіональний економічний форум, у рамках якого були підписані:

- Міжурядова угода про порядок перетину українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації, що передбачає спрощення цієї процедури. Вона стосується мешканців Криму, Донецької, Луганської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей України та Белгородської, Брянської, Воронезької, Курської, Ростовської областей, Краснодарського краю Росії. Реалізація Угоди дозволить жителям прикордонних

регіонів однієї країни перебувати на прикордонних територіях іншої без реєстрації та заповнення міграційної картки на період до 90 днів з моменту в'їзду.

- Міжурядова угода про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні, що дозволить спростити формальності на спільному кордоні та забезпечити для громадян комфортні умови його перетину.

- Міжурядова угода про співробітництво та взаємодію у сфері розвитку пунктів пропуску через українсько-російський державний кордон, яка сприятиме активізації відповідної співпраці, а також вивченню і застосуванню міжнародного досвіду в питаннях облаштування та функціонування пунктів пропуску через державний кордон.

- Протокол між Державною митною службою України та Федеральною митною службою Російської Федерації про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів та транспортних засобів при здійсненні митних операцій при перетині українсько-російського державного кордону, що сприятиме поліпшенню умов для перетину українсько-російського держкордону, а також дозволить скоротити час, необхідний для митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через кордон.

- Спільна заява Голови Державної митної служби України та Керівника Федеральної митної служби Російської Федерації щодо першочергового пропуску через митний кордон товарів з обмеженим терміном зберігання, яка фіксує готовність митних органів двох країн у першочерговому порядку проводити митні контроль та оформлення плодоовочевої продукції в пунктах пропуску, яка призначена для реалізації в Україні та Російській Федерації.

- Також у рамках Форуму було підписано низку документів між регіонами України та Російської Федерації, які містять конкретні напрями взаємодії місцевих адміністрацій з питань розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва, зокрема:

- Угода про торговельно-економічне, науково-технічне, соціальне і культурне співробітництво між Донецькою обласною державною адміністрацією та Адміністрацією Краснодарського краю;

- План заходів на 2012-2014 рр. щодо реалізації Угоди між Донецькою та Новосибірською областями про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво;

- Угода між Запорізькою обласною державною адміністрацією та Урядом Новосибірської області про торговельно-економічне, науково-технічне, соціальне і культурне співробітництво;
- План заходів на 2012-2014 рр. щодо реалізації Угоди між Херсонською обласною державною адміністрацією та Урядом Новосибірської області про торговельно-економічне, науково-технічне, соціальне та культурне співробітництво;
- Угода між Радою міністрів АР Крим та Урядом Нижегородської області про торговельно-економічне, науково-технічне і гуманітарно-культурне співробітництво.

Підсумовуючи захід, Президент України В.Янукович висловив переконання, що ефективне міжрегіональне співробітництво є тим інструментом, який дозволяє Україні та Росії динамічно розвивати перспективні напрями двостороннього партнерства. Також було наголошено, що у 2011 р. вперше в історії відносин наших країн товарообіг між Україною та Росією перевищив 50 млрд. доларів США³⁵.

У 2011 р. продовжено роботу з метою підготовки загальної Декларації про зміст українсько-російського стратегічного партнерства. Здійснювалися заходи в контексті демаркації державного кордону та делімітації акваторій в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, активізовано переговорний процес з вирішення актуальних питань, пов'язаних з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України на основі конструктивного діалогу та пошуку узгоджених рішень.

Пожвавлення економічних зв'язків і активна підготовка до проведення в Україні Євро-2012 та в Росії Універсиади-2013 і зимових Олімпійських ігор-2014 сприяли інтенсифікації взаємодії щодо покращення та оптимізації транспортного сполучення між нашими державами. Основні проекти, завданням яких має стати полегшення комунікації, пов'язані з розбудовою міжнародних транспортних коридорів. Вони активно обговорювалися на українсько-російських переговорах протягом 2011 р.

Значна увага приділялася гуманітарній складовій двосторонньої співпраці. Зокрема, українська сторона активно обстоювала на усіх рівнях необхідність існування організацій українців Росії на федеральному рівні та українських шкіл як

³⁵ Міжрегіональна співпраця дозволяє Україні та Росії динамічно розвивати своє партнерство – Глава держави // <http://www.president.gov.ua/news/21604.html>

у Москві, де проживає понад чверть мільйона українців, так і в інших російських регіонах з компактним розселенням вихідців із України, що є головною умовою для реалізації прав етнічних українців у цій державі. Зі свого боку російська сторона висловила готовність сприяти діяльності українських організацій на своїй території, у тому числі, отримано запевнення забезпечити належне функціонування Бібліотеки української літератури в Москві. Крім того, у Росії було вперше видано підручник української мови для студентів гуманітарних факультетів університетів.

Загалом, 2010-2011 роки характеризуються суттєвим поживленням міждержавного діалогу України та Російської Федерації, значною інтенсифікацією двостороннього співробітництва.

3. Проблемні питання взаємин України та Росії і перспективи їх вирішення

Визнання важливості російського чинника у внутрішньополітичному житті України, “безальтернативності” партнерства з РФ³⁶ з огляду на цілу низку об’єктивних моментів (критична залежність української економіки від російських енергоносіїв, обсяги товарообігу та ринки збуту, спільний інформаційний простір, міжлюдські зв’язки тощо) зумовило необхідність перегляду існуючих підходів до проблем міждержавних взаємин, виходячи з непорушності принципів суверенітету та захисту національних інтересів України.

Зважаючи на значний обсяг суперечностей і розбіжностей з ключових питань двосторонніх відносин та їх вплив не лише на політичний та соціально-економічний розвиток України, а й на більш широкий геополітичний контекст, доцільним вбачається врахування наступних принципових зауважень.

Завершення періоду конфронтації у взаєминах (2005-2009 рр.) само по собі не вирішило наявні проблемні питання, лише створивши більш сприятливі умови для початку конструктивного обговорення та пошуку взаємоприйнятних компромісів.

Проте, у другій половині 2011 р. намітилося деяке охолодження українсько-російських стосунків, зумовлене загостренням існуючих протиріч та відсутністю прогресу у вирішенні важливих питань двостороннього порядку денного. Помітно

³⁶ Грищенко К.І. Україна як загальноєвропейський чинник // «Дзеркало тижня», 14 січня 2011 р.

знизила результативність переговорів навіть на найвищому рівні, сторонам не вдається досягти домовленостей з жодного принципового питання.

Максимальна закритість і непрозорість переговорів дає привід для різноманітних домислів та спекуляцій, що не сприяє позитивному вирішенню питань та досягненню конструктивних рішень.

Початок президентської кампанії в Росії лише ускладнює умови досягнення взаєморозуміння, оскільки “українське питання” вже традиційно є складовою зовнішньополітичної програми російських політиків.

Наріжним каменем проблемності українсько-російських відносин залишається відсутність цілісного бачення комплексу взаємовідносин – як з боку Москви, так і з боку Києва. Підтвердженням цьому виступає постійне відкладення підписання Декларації про стратегічне партнерство між Україною та Росією, покликаної не лише юридично оформити цей особливий статус взаємин, але й стати основою для практичної реалізації всього комплексу двосторонніх відносин³⁷.

Політика реагування, яка нині є визначальною у формуванні зовнішньополітичного курсу України на російському напрямі, не дає достатнього простору для маневру, для власних пропозицій, зумовлює низьку ефективність в питаннях відстоювання національних інтересів.

Брак прогностичності, ясності перспектив, а отже і стратегічного бачення майбутнього відносин веде до слабкої реалізації власних ініціатив. Виступаючи в ролі об’єкта, українська сторона постає перед необхідністю постійного доведення своєї суб’єктності та права на захист власних національних інтересів, фактично позбавляючи себе можливостей досягати власних політичних цілей.

Незважаючи на офіційну риторику, Росія все ще неготова до сприйняття України як рівноправного партнера, політичного і стратегічного союзника. Нестабільний характер двосторонніх відносин, багато в чому зумовлений саме таким несприйняттям, сприяє тому, що Росія прагне досягти лише тактичних угод з Україною, в основі яких лежить надання певних економічних преференцій в обмін на підтримку геополітичних проектів.

Однак російська владна еліта не дає підстав говорити про наявність у неї стратегічного бачення України як політично рівноправного партнера в майбутніх

³⁷ Володимир Ельченко: «Партнерство з Росією — один з найважливіших ресурсів для розвитку Української держави». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/forum/aktualno/70960>

стратегічних проектах, які б, в свою чергу були спроможні на рівних конкурувати із вже існуючими аналогами – ЄС, НАТО тощо.

Результатом різниці в підходах та поглядах на двосторонні відносини України та РФ є помітна неузгодженість позицій з ключових питань, складність координації зусиль щодо їх конструктивного вирішення, а отже і неясність перспектив майбутнього співробітництва.

Газові питання. Питання залежності української промисловості від російських енергоносіїв, в першу чергу газу, давно переросло економічний вимір, набувши характеру основного інструменту політичного впливу Росії на Україну.

Запуск “Північного потоку” та подальші плани розбудови транзитних потужностей в обхід території України, зокрема, “Південного потоку” істотним чином впливають на переговорні позиції української сторони, яка вже не може беззастережно використовувати свій статус безальтернативного транзитера.

Обмежені можливості диверсифікації шляхів енергопостачання в Україну (неможливість уникнення російського посередництва при купівлі газу у Туркменістану, нерозвинутість технологій використання СПГ, довгостроковість перспектив розробки власних шельфових родовищ тощо) зумовлюють необхідність постійного, доволі напруженого діалогу сторін щодо умов постачання енергоносіїв, в першу чергу, газу.

Нині центральним пунктом переговорів є перегляд діючого контракту 2009 р., зокрема, зміна формули ціноутворення на імпортований Україною російський газ. Від визначення цього базового положення залежить питання конкурентоздатності української промисловості, а отже і функціонування економіки держави як такої.

За існуючою інформацією, на даному етапі врегулювання може бути досягнуте на умовах: 1) участі “Газпрому” в управлінні українською ГТС в рамках консорціуму за участю “Нафтогазу” та європейських партнерів; 2) істотного зниження ціни транзиту газу територією України; 3) доступу до української системи газосховищ; 4) певних пільгових умов для газопостачання українських підприємств бюджетної та соціальної сфери тощо³⁸.

Кожна із зазначених позицій потребує тривалого узгодження, проте вже зараз очевидно, що основним предметом торгу виступатиме саме питання

³⁸ Толстов С. Газовые переговоры: встреча В.Януковича с Д.Медведевым и В.Путиным. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politclub.info/2011/10/03/>

утворення і функціонування газотранспортного консорціуму: його правового статусу, майнових прав, повноважень, гарантій функціонування тощо.

Варто зазначити відсутність єдиної позиції з приводу проекту газотранспортного консорціуму з боку представників ЄС, які нерідко висловлюють прямо протилежні думки – від декларованої зацікавленості³⁹ до недоцільності участі ЄС в газових суперечках між РФ та Україною⁴⁰.

Українсько-російські “газові” взаємини, зокрема питання майбутнього консорціуму, слід розглядати у більш широкому контексті загальної зміни ситуації на європейському енергетичному ринку:

- прагнення “Газпрому” вийти на внутрішні ринки країн ЄС та лобіювання змін щодо жорстких вимог Європейської енергетичної хартії (Третього енергетичного пакету);
- скорочення обсягів закупівлі російського газу з боку європейських споживачів з вимогами зниження ціни (Болгарія, Хорватія, Туреччина);
- суперництва проектів “Південного потоку” та “Набукко”, збільшення кількості спотових та біржових угод на європейському газовому ринку тощо.

З одного боку, за даних умов зростає значення України як одного з найбільших споживачів російського газу. З іншого - все це робить проект тристороннього консорціуму заручником комплексу взаємин урядів та енергетичних корпорацій Росії та країн ЄС.

Атомна енергетика. Ситуація, що склалася у сфері двостороннього співробітництва в атомній енергетиці, викликає певну занепокоєність. Проблеми галузі, яка традиційно вважалася перспективною з точки зору наукової та промислової взаємодії України та РФ, нині пов’язані із будівництвом заводу з виробництва ядерного пального, тендер на яке виграла російська компанія “ТВЭЛ”. Ще на етапі підготовки ТЕО було оголошено про зростання вартості будівництва до \$ 300-350 млн. дол., що дорожче за аналогічні проекти в інших країнах. Терміни завершення будівництва перенесено з 2013 року на 2015 рік, що також є збитковим для України, адже щорічно “ТВЭЛ” постачає до України палива на суму в \$608,1 млн⁴¹.

³⁹ ЄС підтримує тристоронній консорціум з управління ГТС України. УНІАН.30 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/196242>

⁴⁰ ЄС не бачить для себе ролі в газовому спорі між Україною та Росією. Українські новини. 28 вересня 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un.ua/ukr/article/352330.html>

⁴¹ Дорогие россияне // Коммерсант-Украина, 06.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kommersant.ua/doc/1788534/print>

Подібне збільшення вартості виглядає занадто обтяжливим для української сторони, яка зобов'язалася вкласти 40% вартості проекту. Більше того, нині проблематичним виглядає залучення 60% частки російських зобов'язань, оскільки дані кошти перераховуватимуться на основі повернення і українській стороні ще потрібно буде домовитися про умови їх залучення⁴².

Таким чином, Україні навряд чи вдасться виконати свої зобов'язання щодо реалізації проекту без підвищення тарифів на електроенергію для населення. Крім того, є підстави розглядати політику російських партнерів як спробу встановлення контролю над експортом української електроенергії на Захід.

Залишається невирішеним питання передачі технологій виробництва ядерного палива. І хоча посадовці обох держав запевняють в успішності цього процесу, пояснюючи затримку технологічними особливостями та формальностями по створенню СП, експерти доволі песимістично оцінюють перспективи технологічної співпраці. Варто зазначити, що саме отримання новітніх атомних технологій було проголошено визначальним чинником під час вибору російської корпорації “ТВЭЛ” у якості партнера для будівництва заводу в Україні.

Нині подальший розвиток співробітництва України та РФ в атомній галузі нагально потребує підвищення рівня довіри сторін, без чого малоімовірним вбачається успішне використання спільного потенціалу включно із перспективами виходу на ринки третіх країн.

Нафтові питання. Не менш контроверсійним залишається питання співробітництва в сфері транспортування, транзиту і переробки нафти. Обсяги транзиту російської нафти територією України та поставки на українські НПЗ неухильно зменшуються⁴³. Перспективи функціонування підприємства “Лукойл-Одеський НПЗ” стають дедалі проблематичними. Українська сторона схильна розглядати заяви російських партнерів про непотрібність нафтопроводів Одеса-Броди та “Дружби” у найближчій перспективі швидше як елемент торгу в питаннях ціни транзиту. Втім, без досягнення взаємоприйнятних рішень проблема заповнення українських нафтових труб та стабільна робота українських НПЗ залишатимуться під питанням.

⁴² ЧАО, атом - Украина передает корпоративные права на свое ядерное будущее России // Деловая столица, 15.09.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/companies-markets/art47333.html>

⁴³ Россия сократила объемы транзита нефти по территории Украины. РБК-Украина. 19.09.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/rossiya-sokratila-obemy-tranzita-nefti-po-territorii-ukrainy-19092011172500>

Очевидним є те, що без співпраці з російською стороною неможлива реалізація планів повного завантаження нафтопроводу Одеса-Броди додатковими поставками до країн Європи “неросійської” нафти (зокрема, азербайджанської), оскільки європейська ділянка українського нафтопроводу залишається недобудованою, а залучення білоруських відгалужень “Дружби” потребує тривалого узгодження з російською стороною (нині ними транспортується російська нафта).

Розмежування акваторій Азовського та Чорного морів, а також Керченської протоки. Завершення делімітації Керченської протоки протягом тривалого часу залишається складним питанням міждержавного діалогу України та РФ, в першу чергу через різницю в підходах до визначення лінії кордону⁴⁴.

Києву необхідне остаточне завершення юридичного оформлення державного кордону, а Москву цілком влаштовує Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 року, який передбачає, що ці акваторії є внутрішніми водами України і Росії.

Очевидно, що наявність визнаних кордонів, оформлених належним чином згідно вимог міжнародного права підвищує надійність їх охорони від нелегальної міграції, контрабанди, транскордонної злочинності, що становить обопільний інтерес. Взаємоприйнятне рішення також дозволить врегулювати низку питань, пов’язаних із безпекою судноплавства та рибальства (наслідком неврегульованості даного питання стають ситуації, коли російські кораблі відмовляються користуватися лоцманськими послугами під час проходження Керченської протоки). Таке рішення також визначить порядок проходження Керч-Єнікальським каналом військових кораблів третіх країн.

Додатково ускладнює переговори з делімітації морського кордону наявність доволі перспективних нафтогазових родовищ, приналежність яких залежатиме від того, як пройде лінія кордону. Існує значний інтерес до розробки Чорноморського шлейфу з боку потужних транснаціональних корпорацій. Деякі з них протягом останнього часу досягли домовленостей з державними компаніями України і Росії (зокр., Shell та Exxon Mobil), а отже прагнуть пришвидшити досягнення міждержавного компромісу.

Пошук механізмів вирішення питання можуть пришвидшити досягнуті домовленості щодо будівництва транспортного переходу між Кримом та

⁴⁴ Азаров: Киев и Москва найдут компромисс по делимитации морской границы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.com.ua/rus/main/83805/>

Краснодарським краєм. Невід'ємною складовою частиною здійснення такого масштабного інфраструктурного проекту має стати забезпечення державної безпеки обох сторін. Беручи до уваги той факт, що Північний Кавказ і нині залишається регіоном підвищеної терористичної загрози, Росія має бути зацікавлена у якнайшвидшому розв'язанні проблеми.

Можливим полем для досягнення компромісу може стати спільне або узгоджене використання економічного потенціалу Керченської протоки (рибальство, інфраструктурні проекти, перспективні газові розробки) за умови завершення процесу делімітації та визначення функціональних зон відповідальності сторін (зокрема, щодо безпеки судноплавства, пошуку та рятування на морі, питань екологічної безпеки тощо).

Для досягнення компромісу щодо делімітації кордону українська сторона може піти на певні поступки в питаннях, пов'язаних із використанням об'єктів навігаційно-гідрографічного забезпечення (НГЗ) та переоснащення російського Чорноморського флоту.

Перебування Чорноморського Флоту РФ на території України.

Підписання і ратифікація домовленостей щодо продовження терміну базування ЧФ РФ в Криму⁴⁵, а також існуюча законодавча база, яка регламентує перебування ЧФ, на жаль, не гарантують дотримання та виконання положень даних документів. Внаслідок цього на практиці виникають спірні ситуації, пов'язані з функціонуванням підрозділів ЧФ, їх взаємодією з українськими державними органами, владою на місцях та населенням:

- Фактично відсутні дієві механізми контролю з боку Української держави за оперативною діяльністю ЧФ, зокрема щодо перетину державного кордону, дій у випадку виникнення кризових ситуацій, дотримання кількісних та якісних параметрів озброєння кораблів та частин ЧФ РФ. Залишається невизначеним порядок заміни озброєнь і військової техніки, механізми погодження його з українською стороною. Досі нез'ясованим залишається питання використання ЧФ РФ у військових конфліктах за участі третіх сторін.

- Невирішені питання щодо передачі українській стороні засобів навігаційно-гідрографічного забезпечення безпеки судноплавства та встановлення

⁴⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/53637.htm>

єдиного механізму контролю за безпекою мореплавання в акваторії Чорного моря⁴⁶.

- Існує комплекс проблемних питань, пов'язаних із використанням орендованих ЧФ земельних ділянок та об'єктів нерухомості, їх суборенди та подальшої незаконної зміни функціонального призначення. Розпочатий процес інвентаризації походить доволі повільно і складно, практично відсутнє сприяння з боку командування ЧФ.

- Російською стороною не виконуються положення договорів про екологічну безпеку й екологічний контроль у місцях дислокації ЧФ РФ, а українські органи влади неспроможні вплинути на їх виконання.

- Не вирішені питання правового статусу військовослужбовців РФ і членів їхніх сімей, включно з питаннями громадянства, соціального і пенсійного забезпечення тощо.

Врегулювання політичних, економічних, соціальних та інших проблем, пов'язаних з базуванням ЧФ РФ на території України становить завдання першочергового порядку, оскільки перебування ЧФ в Україні було і залишається чинником, значення якого виходить за межі двостороннього формату, впливаючи як на стабільність внутрішньополітичної ситуації (особливо в Криму), так і на геополітичний контекст Чорноморського регіону.

Торгові обмеження. Очікується, що товарообіг між Україною та РФ у 2011 році сягне рекордних \$ 50 млрд. дол. Варто зазначити, що в умовах позитивної динаміки кількісних показників, спостерігається поступове якісне покращення структури українського експорту до РФ. Проте однією з головних перешкод до подальшого збільшення обсягів українського експорту до РФ залишається застосування обмежувальних заходів у взаємній торгівлі, в першу чергу це стосується тарифних та нетарифних обмежень (квотування, санітарні та ветеринарні стандарти, антидемпінгові розслідування).

В очікуванні другої хвилі світової фінансової кризи багато країн та інтеграційних об'єднань прагнуть захистити свої ринки за допомогою протекціоністських заходів. Однак у випадку з Україною та РФ можна говорити про перехід економічних суперечок у політичну площину, пов'язану насамперед із питанням спрямованості вектору економічної інтеграції України – до ЄС чи Митного союзу (МС).

⁴⁶ Украина и Россия договорились о крымских маяках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/events/ukraina-i-rossiia-dogovorilis-o-krymskih-maiakah-108940>

Нині запроваджено цілу низку торгових обмежень стосовно українських товарів з боку Митного союзу і власне РФ (труби, метал, синтетичні волокна, цукор, карамель, окремі види с/г продукції тощо), що розглядається українською стороною як засіб прамого тиску з метою продемонструвати невідповідність відмови від вступу до Митного союзу.

Підписану у жовтні 2011р. Угоду про зону вільної торгівлі СНД можна розглядати як перший крок у справі подолання торгових обмежень, проте наявність механізму вилучень (в першу чергу щодо енергоносіїв, металу, цукру тощо) істотним чином знижує її ефективність. Конструктивний пошук взаємоприйняттого режиму торгівельно-економічних зв'язків України з країнами МС, в першу чергу з РФ, який би дозволив зберегти обсяги торгівлі та реалізовувати спільні виробничі проекти, є важливим завданням для української сторони.

Одночасно, подальша політизація зовнішньої торгівлі та всього комплексу українсько-російських економічних взаємин матиме негативний вплив для обох сторін, оскільки загрожує розривом існуючих торгових зв'язків, подальшим виводом іноземних інвестицій, а також остаточною втратою збережених технологічно-виробничих “ланцюжків”, що тягне за собою відмову від заявлених планів спільної модернізації виробництва з метою виходу на високотехнологічні та інноваційні ринки третіх країн.

Гуманітарний вимір співробітництва. Гуманітарна сфера, що включає життєво важливі питання культури, освіти, науки, інформації, міжлюдських взаємин, мала б бути пріоритетною в системі двосторонніх відносин, виступати визначальним чинником міждержавного діалогу.

В реальності, незважаючи на задекларований прогрес, ступінь ефективності гуманітарного співробітництва України і Російської Федерації залишається невисоким, проблему політизації гуманітарної сфери остаточно не знято, проблемні гуманітарні питання все ще використовуються як важелі політичного тиску.

Характерною є ситуація з мовним питанням та становищем етнічних меншин, що помітно переросла межі гуманітарного виміру. Неузгодженість позицій щодо статусу російської мови в Україні та забезпечення мовних, освітніх і культурних потреб етнічних українців в РФ залишається вразливим місцем взаємовідносин, особливо напередодні і в ході виборчих кампаній 2011-2012 рр. в Україні та РФ.

Спільний українсько-російський інформаційний простір, який має бути площиною для культурного співробітництва і взаємодії, нерідко використовується для проведення відверто недружніх інформаційних кампаній, особливо відчутних в умовах тотальної присутності російських ЗМІ в Україні та практично повної відсутності українських ЗМІ у російському медіа-просторі.

При всьому розумінні першочерговості та пріоритетності вирішення проблемних питань економічного і політичного співробітництва, важливо все ж таки уникати сприйняття соціо-культурного виміру українсько-російських взаємин як другорядного.

Відмова від використання гуманітарних аспектів як інструменту досягнення політичних цілей, виведення культурного діалогу за межі політичного формату, залучення до нього представників творчої та інтелектуальної еліти обох держав можуть стати запорукою успішної реалізації багатьох політичних проєктів.

Висновки

Нинішній етап розвитку відносин між Україною і Росією важливо розглядати у міжнародному контексті. Нова конфігурація міжнародних відносин, пов'язана із перерозподілом сфер світового впливу, насамперед змінененням світової ролі США та посиленням китайського та загалом азійського чинників, зумовлює активність Росії щодо пошуків власного формату участі у глобальних процесах, що необхідно враховувати Україні під час формування свого зовнішньополітичного курсу щодо Росії..

Важливим чинником українсько-російських відносин є Європейський Союз. У боротьбі за зміцнення своїх позицій в Україні, Москва стикається не стільки із США та НАТО, скільки з Європейським Союзом, який в рамках Політики сусідства ("Східного партнерства") приділяє Україні значну увагу. Таким чином, вплив третіх країн на російсько-українські відносини є доволі значним і в перспективі ще більше зростатиме.

Зі свого боку, Росія враховує особливості формування зовнішньої політики України та політики третіх країн щодо неї, проводить щодо України послідовну та прагматичну політику, все жорсткіше відстоюючи свої інтереси.

Україна перебуває на перехресті стратегічних інтересів великих держав. Її зовнішня політика має забезпечувати рівновагу зовнішніх впливів, створення умов

і для євроінтеграції, і для стратегічного партнерства з США, РФ, КНР, в тому числі щодо формування та розвитку дружніх добросусідських відносин Росією.

Нині Україна утвердила себе як дійсно незалежна держава, з чим не можуть не рахуватись у світі. Курс на європейську інтеграцію України підтримується переважною більшістю українців та є закріпленим законодавчо. Водночас, перспективи становлення України як активного дієздатного суб'єкта міжнародних відносин визначені її прагненням однаковою мірою брати участь у житті Європейського і Євразійського просторів та сприяти гармонізації відносин між ними..

Успішність геополітичної та гео економічної інтеграційної схеми, яку Росія прагне побудувати на пострадянському просторі через структури МС, СЕП, ЄврАзЕС та ОДКБ, має продемонструвати здатність РФ сформувати навколо себе потужний і співставний з європейським простір. Така глобальна мета вплинула на поточну політику Росії щодо сусідніх країн, силовий тиск почав змінюватися на гнучку і багатокомпонентну стратегію. У цьому контексті однією з важливих для Росії країн виступає Україна.

Росія залишається ініціативною стороною у відносинах з Україною, активно пропонуючи різні варіанти взаємодії. Україні, фактично, відведено роль “споживача” запропонованих сценаріїв, без врахування її інтересів.

На сучасному етапі поточні українсько-російські взаємини мотивуються політичним підтекстом та найчастіше реалізуються, виходячи з тимчасової доцільності. Як наслідок, законодавче забезпечення та політичні реалії відносин мають значні розбіжності. Наразі можна констатувати відсутність в Україні повноцінної стратегії розвитку українсько-російських відносин, яка б виходила із національних інтересів та містила чітке бачення перспектив і можливостей.

Виступивши з певним системними пропозиціями, в першу чергу, запропонувавши власне бачення основ стратегічного партнерства з Російською Федерацією, Україна могла б покласти край невизначеності, чітко окресливши принципові положення, які ні за яких умов не можуть бути предметом політичного торгу.

Протягом 2010-2011 рр. новий прагматичний підхід України дозволив сконцентруватися на головних завданнях порядку денного українсько-російських відносин і посилив повагу як російських партнерів, так і світової спільноти до практичних зовнішньополітичних кроків нашої країни. Росія наблизилася до

адекватного сприйняття того, що Україна є європейською державою зі значними потенціалом та власними національними інтересами, які не завжди збігаються з російськими.

Разом з тим, Україна спроможна й готова бути важливим і надійним стратегічним партнером Росії. Об'єднання українського та російського потенціалів на рівноправній і взаємовигідній основі у таких галузях, як авіабудування, космос, нанотехнології, енергетика, машинобудування, сільське господарство, сприятиме швидкому і ефективному вирішенню спільних для України та Росії завдань модернізації.

Зміцнення стратегічного партнерства і дружніх взаємин між Україною та Росією розглядаються і Києвом, і Москвою як один із найважливіших зовнішньополітичних пріоритетів. Україна без економічної співпраці з Росією не зможе здійснити якісний прорив у своєму розвитку. Стабільні відносини з Україною є необхідною передумовою для зміцнення російських позицій у Європі та консолідації навколо Росії пострадянського простору.

Україна зацікавлена у подальшому збереженні набутої останніми роками динаміки українсько-російських відносин. Важливим завданням і для Києва, і для Москви залишається створення умов для забезпечення стабільності нинішнього характеру двостороннього співробітництва.

В основу українсько-російської співпраці має бути покладена модель горизонтальних (різнорівневих) відносин. При цьому слід враховувати як подібність економічних систем, так і відмінності у розвитку двох країн. Україна та Росія мають різні стратегічні зовнішньополітичні завдання, у тому числі і щодо євроінтеграції. Втім, спільною базою взаємин виступають засади стратегічного партнерства. У двосторонніх взаємовідносинах варто виокремлювати позитиви, виходити не з сучасного стану двосторонніх відносин (глибокої залежності України від постачання енергоносіїв, торговельної конкуренції і таке інше), а з перспективи безальтернативного спільного майбутнього.

Зрушення в українсько-російських відносинах, дієвість практичних кроків щодо розбудови широкомасштабного, рівноправного та взаємовигідного співробітництва підтвердили, що модель стратегічного партнерства між Україною та Росією, яка нині утверджується, є найбільш життєздатною й плідною з точки зору довгострокових інтересів українського і російського народів.